

Fenyő Ervin

A DÖBLINGI TÉBOLYDA

2021-03-02 | ESSZÉ

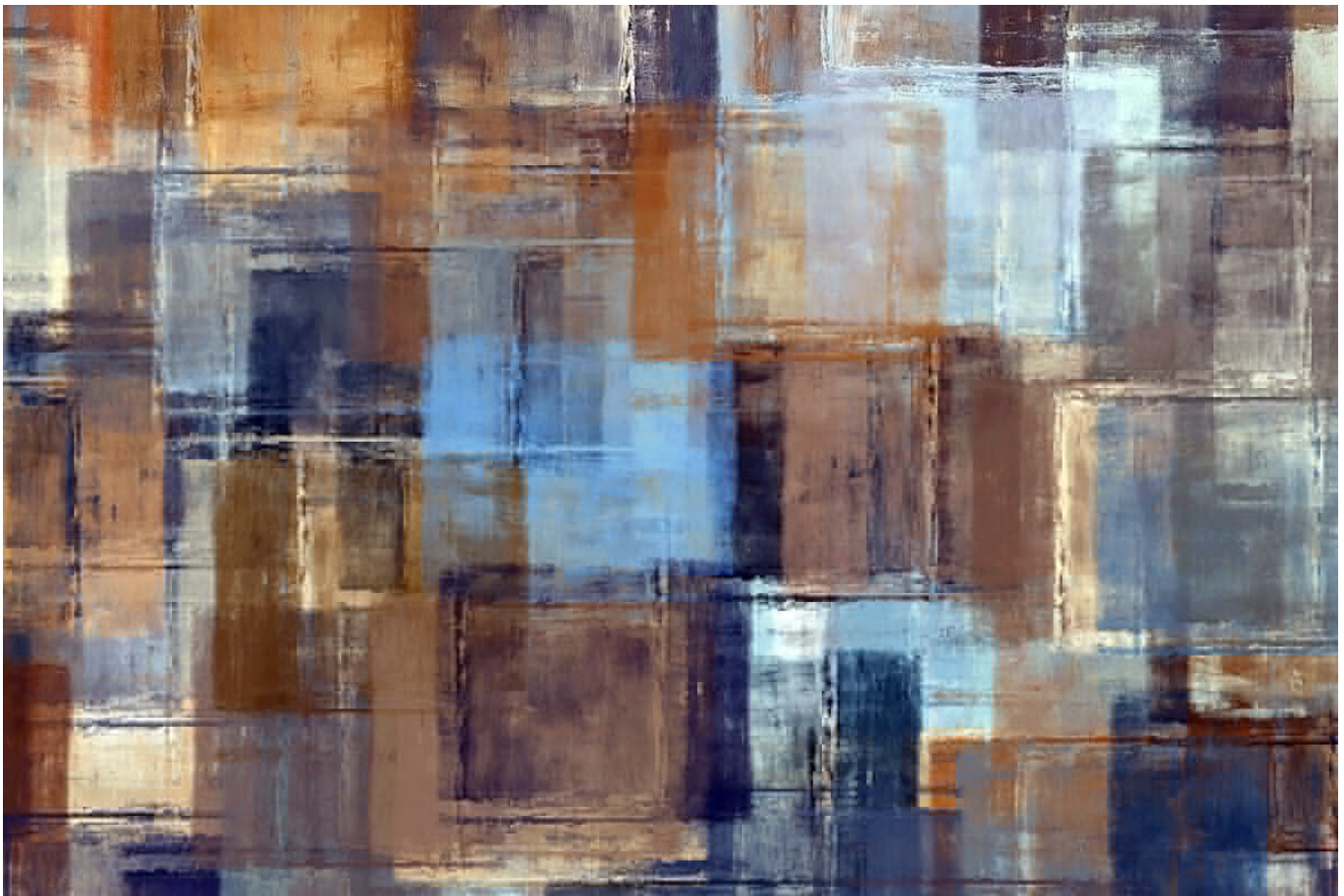
1848. szeptember 7-én déli egy órakor dr. Franz Benesch, a döblingi magántébolyda másodorvosa levelet fogalmazott dr. Gustav Goergen intézeti igazgatónak és tulajdonosnak, aki ez idő tájt éppen Badenben gyógykezeltette magát: „1/2 1-kor Őexcellenciája gróf Széchenyi István úr egy őt kísérő orvos segítségével betegként az intézetbe hozattatott. A Cameralrath úr [egy beteg] fölötti két szobában szállásoltam el. Kételkedem azonban, hogy ott maradhat, mivel gyakran dühöngési roham vesz rajta erőt. Kérem, hogy a továbbiakat illetően lásson el utasításokkal.”

jó híre volt

Széchenyi István gróf, az első felelős magyar kormány közlekedésügyi minisztere, aki zaklatott idegállapotára tekintettel bizonytalan időre felmentést nyert hivatalából, 1848. szeptember 5-én hagyta el Pestet dr. Almási Balogh Pál kíséretében. Az orvos először a cenki családi birtokra akarta szállíttatni a rendkívül zavart grófot, de – miután Széchenyi az utazás során többször kísérelt meg öngyilkosságot – úgy határozott, megváltoztatja korábbi döntését, és Széchenyit a Bécs melletti Döblingbe viszi. Gustav Goegen döblingi magántérbolydájának jó híre volt. ^[1]

Széchenyi István 1848. szeptember 7-től 1860. április 8-ig élt a gyógyintézetben. Ez volt utolsó lakhelye. Az intézetet dr. Bruno Goergen (1777–1842), Gustav apja alapította 1819-ben, de már 1813-ban tervezni kezdte. Mivel azonban ez volt az első ilyen jellegű gyógyintézet Ausztriában, dr. Goergennek mindazokkal a nehézségekkel meg kellett küzdenie, amelyeket újszerű vállalkozásával szemben a korabeli kormányzat támaszthatott. Így lett az osztrák pszichiátria történetének kiemelkedő jelentőségű intézményévé.

A 18. század utolsó évtizedeiben egyre nagyobb igény volt az elmebetegségben szenvedők szakszerű ápolására. Párizsban már létezett dr. Philippe Pinel híres intézete, ahol az úgynevezett „pszichiátriai” vagy „morális” kezelést alkalmazták. A módszer Európa-szerte egyre jobban terjedt.

Ausztriában addig az ideg- és elmebetegségben szenvedőket az úgynevezett *Őrülttoronyba*, e rémületet keltő helyre zárták. A jómódú polgárok és a műveltebb réteg tagjai csak végső kétségbeesésükben szánták rá magukat, hogy hozzátartozóikat a rettegett intézmény gondjaira bízzák. Dr. Pinel párizsi magánintézete az utazás hosszadalmassága és magas költségei miatt jószerével elérhetetlen volt. Bécsben néhány személy vállalkozott ugyan elmebetegek gondozására, például egy bizonyos Moserné, de tevékenységük – orvosi szakértelem és tudományos képzettség hiányában – semmiféle megnyugtató garanciát nem jelentett. Az éberen őrködő rendőrség arra kényszerült, hogy e zugvállalkozások fölött szemet hunyjon, s mint szükséges rosszat megtűrje.

az *Őrülttoronyban*

1813 márciusában két bécsi orvos folyamodványt nyújtott be az udvari kancelláriára, melyben magán elmegyógyintézet alapítására kért engedélyt. A kancellária a Közkórház igazgatóságához fordult, két szakember véleményét kérte: vajon a korabeli viszonyok figyelembevételével mellett célszerűnek és tanácsosnak ítélik-e magángyógyintézet létesítését. A két szakember, dr. Eisl és dr. Bruno Goergen hetedik éve teljesítettek szolgálatot az *Őrülttoronyban*. Mindketten szükségesnek

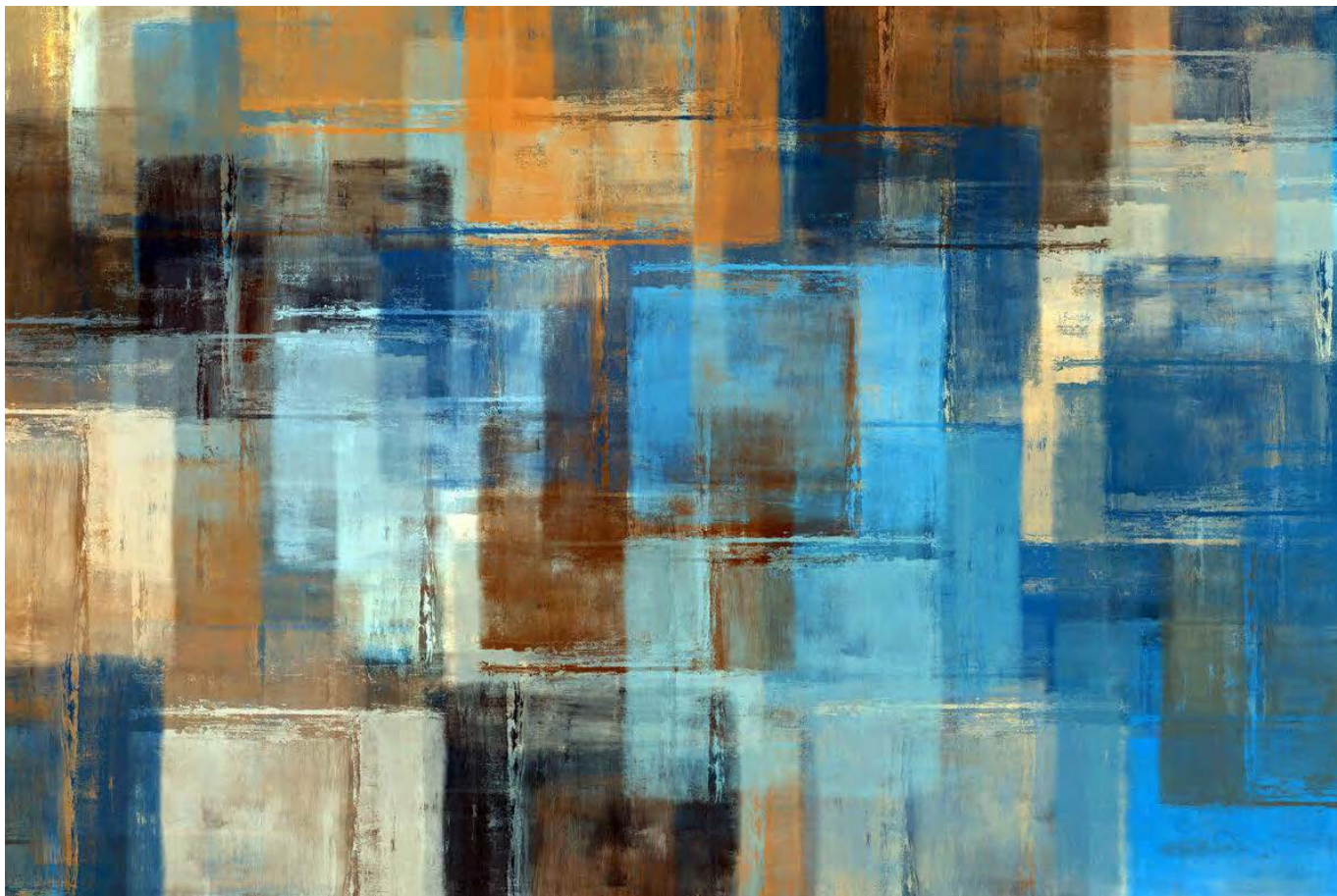
ítélték az intézet létrehozását. Indoklásukban írtak arról, hogy kevés számú beteget magasabb szinten lehet ápolni, s így – legalábbis egyelőre – a műveltebb, vagyonosabb néposztály soraiból kerülhetnének ki a paciensek. Eisl és Goergen úgy vélte, megszegyenítő az osztrák elmeorvosok számára, hogy megfelelő bécsi intézet hiányában a betegeknek külföldön kell segítséget igénybe venniük, holott az osztrák elmeorvosok éppoly sokoldalúan képzettek és alkalmasak körültekintő, gondos kezelésre, mint a pszichiátriai gyakorlatot forradalmasító dr. Pinel. Ám dr. Hildebrand és az általa vezetett Közkórház igazgatósága homlokegyenest ellentétes nézetet vallott. A *Torony* védelmezőiként léptek fel. Feleslegesnek tartották a folyamodványban kérvényezett új típusú gyógyintézetet. A vitát az egyetem orvosi karának véleménye döntötte el: helyesnek és célszerűnek ítélték az új gyógyintézet létrehozását, sőt kidolgozták a feltételeket, amelyek mellett az engedély kiadható. Mindenekelőtt: magánintézet alapítója csak szakképzett, gyakorlott orvos lehet.

1. Az intézet vezető főorvosának igazolnia kell szakértelmét,
2. makulátlan, tiszta erkölcsiségét,
3. rendelkeznie kell a szükséges pénzeszközökkel;
4. az intézet vezetésén kívül semmilyen egyéb hivatalt nem vállalhat, hiszen ez elvonná figyelmét tevékenységétől.
5. Köteles részletes tervet kidolgozni arról, hogy hol akarja létrehozni gyógyintézetét, és milyen berendezéssel óhajtja ellátni. Az ápoló személyzet tagja csak az lehet, akit az intézet orvosi kara arra alkalmasnak ítél.
6. Az intézetbe felvett betegek száma nem lehet túlságosan magas.
7. A férfi és női betegeket egymástól jól elkülönített épületrészben kell elhelyezni.

8. Az intézet vezetője szigorú titoktartással tartozik mindenkinek, csupán a hozzátartozóknak köteles beszámolni a beteg állapotáról.
9. Az intézet a tartományi igazgatóság felügyelete alá tartozzék. Szükségesek a váratlan ellenőrzések, fontos az egészségügyi körülmények szemmel tartása és a rendőrség fokozott ébersége az intézet nyugalma és a betegek egészsége érdekében.
10. A gyógyintézet vezetője egy személyben felelős mindenféle balesetért, sérülésért, amit a beteg akár saját magának, akár másnak okoz.
11. A betegfelvételt szigorú orvosi ellenőrzésnek kell megelőznie, hogy aki nem szenved elmebajban, ne kerülhessen intézeti fennhatóság alá. E célból szükséges olyan helyiség kialakítása, ahol a beteget – az intézetbe való végleges felvétel előtt – több napon át megfigyelés alatt lehet tartani.
12. A beteggondozás költségeiről előzetesen kell megállapodni a beteg hozzátartozóival.

Az udvari kancellária 1813. november 6-án dekrétumban fogadta el az egyetem orvosi karának tervét. Az engedélyt maga I. Ferenc császár látta el kézjegyével. Ám a két orvos, akiknek kérvényét a kancellária elbírálta, nem kapta meg az engedélyt. Talán nem feleltek meg az előzetesen megállapított feltételeknek, talán kibogozhatatlan személyi érdekek húzódtak meg a háttérben – nem tudni. Amikor az elutasító határozat megszületett, dr. Bruno Goergen elhatározta, hogy egyedül próbálkozik a terv megvalósításával. Hat esztendeig tartott. Először nehezen talált megfelelő helyet. Bécs belterületén keresett tágas épületet, ahol legalább 50 beteget kényelmesen el tud helyezni. Végül 1819 májusában megvásárolta Windischgrätz herceg gumpendorfi kastélyát. Azonnal oda költözött, hogy a szükséges átalakítási munkálatokat felügyelje. 1819. szeptember 17-én a kormány által kijelölt bizottság – Waldstätten báró, Böhm városi fizikus és Eisl főorvos – jelenlétében biztonsági szemlét tartottak az átépített épületben. Ez pozitív eredménnyel zárult, így Bruno Goergen gumpendorfi magán elmegyógyintézete 1819. december 25-én hivatalosan is megnyílhatott.

A betegnyilvántartókönyv adatai szerint az első beteget 1819. július 2-án vették fel. A hölgy kéthónapos kórházi ápolás után gyógyultán távozott. 1875-ig az intézetben ápolott betegek száma 1090 volt. 1870-ben – ekkor már Döblingben – még mindig volt három olyan beteg, akik már a 20-as években Gumpendorfban laktak.

Dr. Goergen nagy lendülettel látott munkához. Tapasztalatait *Privat-Heilanstalt für Gemütskranke* (Wien, 1820) című könyvében tette közzé. Nézetei a korabeli szemlélethez képest forradalmiak voltak. Ellenezte a testi fenyítést, szigorúan tiltotta az *Örülttoronyban* mindennaposan alkalmazott láncok, szíjak, kényszerzubbonyok alkalmazását. Felismerte, hogy a betegeket érdeklődésük és hajlamaik szerint célszerű gyógyítani. Olyan elfoglaltságokat eszelt ki számukra, melyek felébresztették szunnyadó figyelmüket. Beszélgetéssel, lovaglással, utazással, biliárdozással, labda-, kártya- és sakkjátékkal kísérletezett. Tapasztalta, hogy a gyógyulófélben lévő betegek jó hatással vannak társaikra – lehetőséget biztosított hát a közös időtöltésre. Ügyelt arra, hogy a nyugodt természetűek az épület másik részében nyerjenek elhelyezést, mint a dühöngők. A doktor rendkívüli képességeit igazolja, ahogy a hallucinációval küszködő betegeket kezelte. Egy falba épített berendezés segítségével titkon megfigyelte, majd rejtett búvóhelyéről megszólította

betegét. Kezdetben nem lehetett megkülönböztetni, hogy a paciens mikor folytat képzeletbeli, hallucinatív párbeszédet, és mikor társalog dr. Goergennel. Ám egy idő után a doktor irányította a beszélgetést. Hasznos tanácsokkal látta el a beteget, amiket az megfogadott – és magatartása fokozatosan nyugodtabbá vált. A nyugalmasabb állapot egyre hosszabb ideig tartott, végül képessé tette a beteget a külvilággal való kapcsolatra.

pszichiátriai mintaintézet

Goergen felhasználta Pinel klinikájának újításait. Például az őrjöngő, magukat ide-oda dobáló betegeket párnázott falú szobákban helyezte el. Hasonló elővigyázatosságból fontosnak látta

rácsokat szereltetni a betegszobák ablakaira. Fenyítés helyett a betegek kreatív képességeinek felébresztésével kísérletezett. Különböző műhelyeket létesített, ahol kézművesek irányítása mellett dolgozhattak. Fontosnak ítélte a mozgást és a zenét. Az ápolószemélyzet kiválasztásakor előnyben részesítette azokat, akik rendelkeztek zenei műveltséggel és valamilyen hangszeren játszottak. Úgy számította, hogy ideális esetben 100 betegre 70-80 ápoló kell. Szembesült az ápolók rendkívül alacsony kulturális szintjével, ezen úgy próbált változtatni, hogy rokkantak közül választott ápolókat, akik – bár testileg fogyatékosak és mozgásukban korlátozottak voltak – mégis alkalmasabbnak bizonyultak a fizikai erejüket a betegek lehető legdurvább megfélemezésére használó, szokásos személyzetnél. Goergen hosszú évekre előre tervezett. Remélte, hogy kellő ápolói gyakorlat mellett legalább néptanítói képesítéssel rendelkeznek majd munkatársai. E „tanítókat” – Goergen nem ápolóknak nevezi őket – az intézet orvosai képeznék. Egy-egy tanító 5-6 beteg felügyeletét látná el. Lennének – ugyancsak képzett – kisegítők. Pszichiátriai mintaintézetet tervezett, amely a szegényebb néposztály számára is megnyílhatna. Elképzelései akkor utópiának tűntek.

A gumpendorfi intézet 1819. december 25-i megnyitásakor azt írta: „Ha komolyan foglalkozunk az elmebetegek gyógyításával, soha nem szabad magukra hagyni őket. Keveset, vagy inkább semmi mást nem kell tennünk, mint állandó felügyeletet kell biztosítani számukra, mely lehetetlenné teszi, hogy magukban kárt tegyenek. Ha állandóan részt veszünk tevékenységükben, és nem hagyunk nekik időt 'rosszról álmodni' – akkor megjelölhető az az eszköz, amely szellemüket – mely legtöbbjükénél túlságosan mozgékony – megfelelően fegyelmezi.”

Bruno Goergen hű maradt elveihez. Minden idejét betegeinek szentelte. Óvakodott attól, hogy – a szükséges elővigyázatossági intézkedések figyelembe vétele mellett – bármilyen módon bizalmatlannak tűnjék velük szemben. Betegeivel közösen étkezett, kést és villát adott a kezükbe – igaz, élelment és ezüstöt, hogy az evőeszközök tükröztesse fel-felcsillanó fény az ápolók el-elkalandozó figyelmét ébren tarthassa.

Jóllehet a gumpendorfi intézet már az ötvenedik beteg felvételénél tartott, és területének bővítésére is volt lehetőség, Goergen megfelelőbb, tágasabb épületet keresett, lehetőleg a várostól távol, több jól elkülöníthető helyiséggel. Ekkor talált rá von Henikstein báró egykori villájára Döblingben.

A század elejétől a későbbi elmeegógyintézet egész területe – a török bástyától a távoli földekig – von Henikstein báró tulajdona volt, aki az intézet főépületének helyén egy villában élt. A viszonylag nagyobb kiterjedésű, földszintes épület közepén koronával díszített házrész állt. Az épület melletti Krottenbach utcában egykor kovácsműhely

működött, 1807-ben a döblingi molnárok, pékek, szatócsok heves tiltakozása ellenére szélmalommá alakították. Ezt a birtokhoz tartozó épületet „vörös malomnak” nevezték. Az 1820-as években a birtok örökségként Herz úrra szállt. Tőle vásárolta meg dr. Goergen.

A doktor nyomban hozzálátott az átalakításhoz. A villa középső, kisebbik részét – a főhomlokzat felől ma is látható oszlopokkal, erkéllyel – érintetlenül hagyta, de falait megerősítette, kiszélesítette, hogy az épületnek a belső, úgynevezett „betegek kertje” felé eső részét kétemeletessé alakíttathassa. A terveket az ismert mester, Koch készítette, és ő vezette az építkezést is. Az épületet légfűtéssel látták el. Gondoskodtak arról, hogy az akkor újszerű és önmagában is bonyolult berendezést a szabadon fekvő és a szellőkéseknek minden irányból kitett épület különleges adottságaihoz igazítsák. A falakban húzódó fűtéscsövek szellőztetésére is ügyeltek.

A „vörös malmot” lebontották, helyébe kertészlakot építettek. A ház körüli mezőket – több, mint 12 holdnyi területet – gyönyörű parkká alakították. Goergen az épület főhomlokzat felőli, keleti részén félholdnyi területet kimélyített, árnyas gesztenyefákkal ültetett be, hogy pihenőhelyül szolgáljon. A doktor 1831 májusában költözött betegeivel Döblingbe.

Amikor 1832-ben az első természetkutató összejevetelt tartották Bécsben, dr. Goergen büszkeséggel és meglelégedéssel mutathatta intézetét a jelenlévő külföldi és osztrák szaktekintélyeknek.

Bruno Goergent 65 évesen, 1842-ben érte a halál. Az intézet vezetését fia, dr. Gustav Goergen vette át. A kormány által kiadott engedélyben olvasható: „Miután dr. Gustav Goergen megismerte az előírt feltételeket, és a támasztott feltételeknek megfelelt, a kormány engedélyezi számára a felső-döblingi magán elmeógyógyintézet vezetését, melyet elhalálozott édesapja hozott létre. Magától értetődik, hogy mind a férfi, mind a női betegek gondozására különös figyelmet kell fordítania. Kötelessége a teljes titoktartás, hogy rajta és hozzátartozóin kívül a betegek intézeti jelenlétéről senki semmiféle felvilágosítást ne kaphasson. A gyógyintézet továbbra is a tartományi kormányzat fennhatósága alá tartozik, melynek az intézet vezetője rendszeres tájékoztatást köteles adni a gyógyintézet életéről.”

torkon ragadta és fojtogatta

Az intézet történetében alapvető fordulatot hozott Széchenyi István gróf felvétele 1848. szeptember 7-én. A gróft külön lakosztályban

helyezték el az épület nyugati, azaz bal oldalán, az első emeleten. A gróf lakosztályához külön lépcső vezetett az utcáról nem látható, úgynevezett „betegek kertje” felől. Ezt a hátsó bejáratot csak a gróf látogatói és a gyógyintézet betegek használták. Ezen mentek ki kerti sétájukra, s itt tértek vissza. A gróf fogadószobájából nyílt a hálósobául szolgáló középső szoba. Ezt ajtó kötötte össze a többi beteg számára fenntartott épületrészt átszelő folyosóval – a folyosóról kétoldalt nyíltak a közbetegek kórtermei. Széchenyi hálósobájának folyosóra nyíló ajtaja többnyire nyitva volt. Így lephette meg őt egyszer egy beteg, aki éjszaka, beosonván a gróf hálósobájába, torkon ragadta és fojtogatta. Széchenyi azonban erősebb volt, legyűrte támadóját, és kilökte a szobából. [2] Az eset hozzájárult, hogy a gróf visszanyerje bizalmát életerejében. A harmadik szoba a főhomlokzat felőli utcafrontra nézett. Legalábbis dr. Rudolf Gussmann 1860-ban, közvetlenül a gróf halála után megjelent könyvében erről a beosztásról írt. Az évszám azért említésre méltó, mert a másik két visszaemlékező, Kecskeméthy Aurél 1866-ban, Falk Miksa 1868-ban Gussmann könyvének ismeretében úgy emlékeztek, hogy öt szoba volt és egy előszoba, ahol a gróf inasai – Jakob Brach és Sebastian Bichler vagy Pichler – tartózkodtak, és várták a gróf rendelkezéseit. „Egyszer este Döblingbe jöttem, hová a gróf levélkével hívatott. Az előszobában ült szundikálva a két inas; az egyik álmosan húzta le felöltőmet, s azután visszahanyatlott székére; tudta, hogy bármikor bejelentés nélkül bemehetek. De nem léptem be, hanem halkán a legközelebbi nyitott ajtóhoz közeledtem, honnan Széchenyi hálósobájába lehetett látni. Ott ült az agg támlás székében, háttal az ajtó felé fordulva, egyedül, hervadt ajkához emelve elválthatatlan kísérőjét, a fuvolát, melyen éppen ama mélabús magyar népdalok egyikét fújta, melyek langyos nyári estéken a pusztákon végighangzanak. Néha-néha szünetet tartott, s fejét lehajtotta mellére, azután lassan fölemelte megint, mintegy nehéz álomból fölébredve, s tovább fújta búsongó dalát. Végre félretette a fuvolát s felállt. Rögtön megpillantott...” [3]

1983-ban jártam a döblingi intézetben, igaz, több mint 120 évvel Gussmann, Kecskeméthy és Falk után. Kérdés: volt-e előszoba, negyedik és ötödik szoba. Előszoba nyilván volt, vagy egy külön helyiség az inasoknak. Valószínűsítem, hogy Rudolf Gussmann azért csak három szobát említ, mert Széchenyi többnyire ezekben tartózkodott, itt fogadta vendégeit és kezelőorvosát. De a lakosztályban bizonyára volt fürdő- és mellékhelyiség is. Azóta persze bőven változtathattak az épületszárny tagolásán, egy-két szobát egybe is nyithattak. Biztosat erről nem tudhatunk, de tény, hogy a grófi lakosztály hossza azonos volt az épület szélességével. Húsz méter, huszonöt? Talán harminc? Itt csak Széchenyi István lakott. A fogadószobában szerette tölteni ideje legnagyobb részét. Egyik ablaka – akár a többi szobáé is – a döblingi temetőre nézett. A látványt a gróf nem vette szívesen. Az ablakot befalaztatta, helyét szőnyeggel fedette el. Így – sarokszoba lévén – csak egy ablakon át érte a fény, mégpedig az épület hátoldaláról, a „betegek kertje” felől.

Intézetbe kerülésének kezdeti időszakában Széchenyit súlyos önvád gyötörte. Magát okolta a magyar szabadságmozgalmak kitöréséért. A „nemzethalál” gondolata évekig nem hagyta nyugodni. Véres látomások kínozták. 1849. január 14-én az alsó-ausztriai tartományi kormány jelentése hivatalosan is a „megtévelyedt gróf Széchenyi István”-ról tesz említést,

akinek felesége jogosan viselheti gondját a gróftól származó gyermekeinek. [4] Dr. Goergen élete végéig kitartott véleménye mellett, hogy a gróf elmebeteg. Ezt vallotta a Széchenyi halála után ellene foganatosított perben is. Védekezését *Kórtörténet* címen írásban nyújtotta be a bécsi rendőrhatóságnak. [5]

a kevélység szava

Valójában Széchenyi állapota az évek során fokozatosan javult. A fordulatot Lonovics József érsek látogatása jelentette. Ez 1854 januárjában történt. Széchenyi sok mindennel vádolta magát. Elsősorban azzal, hogy senkit sem szeret. Se feleségét, se gyermekeit, se hazáját. Ő döntötte szerencsétlenségbe nemzetét, ő csábította politikai pályára Wesselényit, Batthyányt, „buzgón közreműködtem Kossuth megkegyelmeztetésében...”, „... ennyi bűnt az Isten nem bocsáthat meg.” „Ez a kevélység szava – viszonzá Lonovics komolyan –, kevélység volna egy halandónak azt hinni, hogy ő egymaga tetszés szerint s a gondviselés akarata ellen irányozhatta milliók sorsát; kevélység volna azt hinni, hogy az ő bűnei nagyobbak, mint az egész világegyetemé, melyeket az Üdvözítő magára vett s vérével megváltott.” Minél tovább beszélt az érsek, annál észrevehetőbben megnyugodott Széchenyi; végre úgy látszott, a vihar lecsillapult lelkében.” [6]

A gróf 1856-ban már visszanyerte aktivitását – nagy szerepet játszott ebben a krími háborút lezáró párizsi béke, melynek következtében Ausztria elveszítette leghatalmasabb szövetségét, a cári Oroszországot, és szigetként állt Európa politikai küzdőterén. Széchenyi mindebből arra következtetett, hogy megnyílt a megbékélés esélye az addig jogfosztott magyarsággal. Érdeklődése az aktuális napi teendők felé fordult. Ellenőrizte birtokai számadási könyveit, rendszeres kapcsolatot tartott fenn családtagjaival és azokkal, akik aktív szerepet játszottak a korszak politikai küzdelmeiben. 1856 végén írni kezdett. 1857 novemberétől valamennyi magyar nyelvű lapra előfizetett és járatta azokat élete végéig. Korábban nagy szorgalommal vezetett naplót. Ehhez 1859. október 2-án tért vissza, és 1860. április 1-ig csaknem mindennap feljegyezte a történéseket, és hogy mi foglalkoztatta.

A döblingi tébolydában írta számos jelentős művét. Itt született az *Önismeret* – melynek nagyobbik részét Károlyi Árpád *Nagy Magyar Szatíra* címen tette közzé –, a *Buda-pesti por és sár* második fele, legszemélyesebb műve, az *Intelmek Béla fiához*; az 1859-ben politikai bombaként névtelenül kiadott, Londonban nyomtatott *Blick, Az ausztriai sajtócenzúra* és a befejezetlen „*Diszharmónia és vakság*”. És az a két levél is, amelyről Falk Miksa ír emlékiratában, s amelyek címzettje Palmerton brit miniszterelnök és III. Napóleon francia császár. [7] A bécsi rendőrhatalóság – összeesküvésnek minősített tevékenység alapos gyanúja miatt – 1860. március 3-án reggel házkutatást tartott a gróf döblingi lakosztályában, és noha különösebben kompromittáló iratot nem talált, a környezetében élőknél ezzel egyidőben lefolytatott rendőri akciók során igen. Megtalálták Kiss Márton irnoknál azt a kéziratot, amelynek rendőrkézre kerülése joggal ejtette kétségbe a grófot. A kézirat az *Önismeret* kíméletlenül leleplező, erősen politikus része volt, melyben Széchenyi nem éppen hízelgő jelzőkkel illette I. Ferenc József Őcsászári felségét és nagyhatalmú minisztereit, mindenekelőtt az önkényuralmi rendszer központi figuráját, a belügyminiszter Alexander Bachot. Ám a házkutatást követő napon, március 4-én – még mit sem tudva a Kiss Mártonnál találtakról – Széchenyi levelet írt Adolf Thierry rendőrminiszternek. Hangsúlyozta a dinasztiahoz való elkötelezettségét és mindenkori hűségét – és meghívta,

hogy látogassa meg őt Döblingben. A következő napokban türelmetlenül várta a minisztert. Feltűnt neki, hogy egyre kevesebben látogatják. Alig aludt. Március 10-én kereste fel Kiss Márton. Bizonyára ekkor értesült a nála tartott házkutatás eredményéről. „Kiss – bölcs szamár” – írja naplójába március 11-én. A rendőrminiszter levelét március 17-én kapta kézhez.

„Méltóságos Gróf,

Reméltem, hogy teljesíthetem Excellenciádnak e hó 4-én kelt levelében kifejezett óhaját, és válaszomat személyesen adhatom át. Az ügyek szokatlan felhalmozódása megakadályozott ebben. Írásos válaszom késlekedésére is ez szolgál magyarázatul és mentségül.

Aligha szükséges hangsúlyoznom, mennyire fájjalom azokat a körülményeket, amelyek az Excellenciádat e hó 3-án ért intézkedéseket eredményezték. Az Ön által évekkel ezelőtt kiválasztott menedékhely már rég nem az, ami volt” – írta levelében Thierry báró, amit Széchenyi nem érthetett félre. ^[8] A miniszter esetleges látogatásáról levelében több szót nem ejtett. Hogy mi történt 1860. április 1-je és 8-a között – amikor a mindenre pontot tevő fegyver eldőrdült –, választ hiába keresünk a gróf feljegyzései közt. Széchenyi Istvánt 1860. április 8-án reggel szétlőtt koponyával találták karosszékében. S bár azóta is gyakran üti fel a fejét a feltevés, hogy a gróft meggyilkolták – minden ok, minden jel azt támasztja alá, hogy maga vetett véget életének.

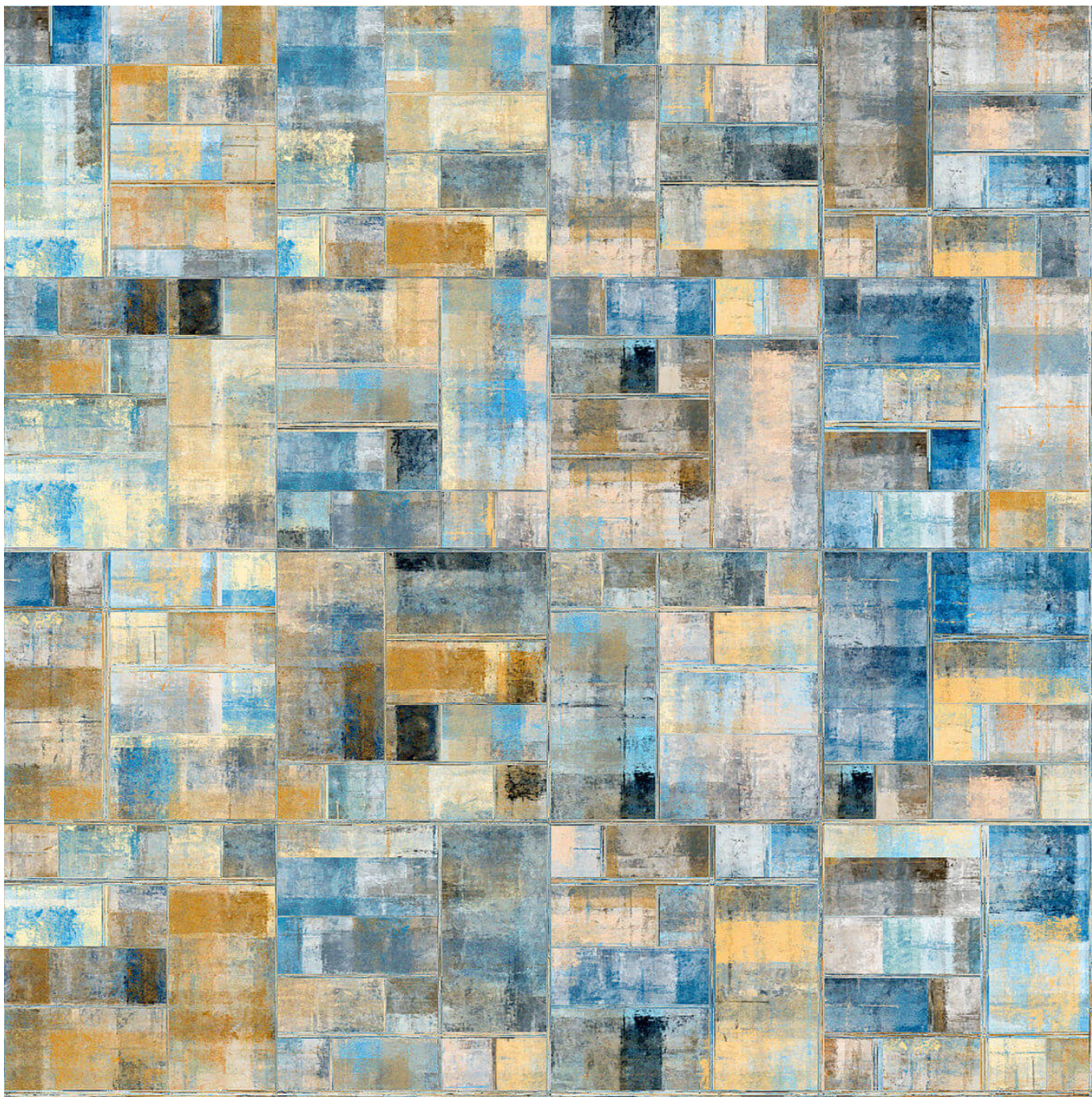
Széchenyi István 1850. április 19-én és 20-án hagyta el utoljára a döblingi tébolyda területét, hogy Bécsben tartózkodó családját felkeresse. A találkozás hatására évekig nem fogadott látogatót, és fogadalmat tett, hogy többé nem lép ki az intézet kapuján. Éles szemét nem kerülhette el a hatás, amit meggyötört alakja családtagjaira tett. Élete hátralévő tíz évében mégis kétszer kilépett az épületből, fedetlen fővel állt a döblingi intézet kertjében – de néhány perc után, mint akit tetten értek, sietve vonult vissza. E néhány szoba jelentette számára a „bejárható világot”.

a nagy gróf

Keveset aludt, rendszerint három órát. Hajnalban kelt, napját írással és olvasással kezdte. Majd kinyitotta ablakait, és belélegezve a friss, hajnali levegőt, megkezdte mindennapos sétaútját. Kimehetett volna a kertbe, de nem akarta kitenni magát a betegek megjegyzéseinek. A döntésnek előzménye volt. Közvetlenül az intézetbe kerülése után

történt, hogy egyedül sétált a kertben. „Itt látta meg őt egy ízben, s kiáltott rá szintén az intézetben ápolt, később magát agyonlőtt szerencsétlen Szalbeck György, s így köszönté őt: 'Üdvözlöm a nagy grófot!' – 'Nem nagy gróf, hanem *nagy bolond!*' – viszonzá Széchenyi bosszúsan; s többé nem mutatta magát a kertben.” [9]

Lakosztálya két szélső szobája között sétált. Kitűzött napi penzuma fél német mérföld volt, 3250 méter. [10] Skatulyákat helyezett el sétája végpontjain – írja Rudolf Gussmann –, köntöse zsebeit pedig rézkrajcárokkaal tette tele. Amikor a szobasor egyik vagy másik végébe ért, egy-egy pénzdarabot dobott az előkészített skatulyákba. Addig sétált, amíg zsebe ki nem ürült, pénze el nem fogyott. Akkor elégedetten mondta: „Ma egy fél német mérföldet megjártam!” [11] Télen-nyáron jéghideg vízzel mosta le magát, ezt követően inasai segítségével felöltözködött, és reggelihez látott. Ezután újra írt és olvasott. Rudolf Gussmann emlékezésében megjegyzi, hogy amikor ő az intézet alkalmazásában állt, Széchenyi „a fészek bölcsészetén” – így nevezte – töprengett, és néha felolvasott egy-egy épp elkészült részletet a készülő műből. Ez pontos és igazolható, hiszen 1858-ban a gróf valóban az ember ideális lakásáról írt, illetőleg arról, melyik lakás nem ilyen. Folytatta, amit 1834-ben félbehagyott – Döblingben írta meg a folytatást. *Buda-pesti por és sár* a címe. Esti időtöltése – különösen az első időkben – a sakkjáték volt. A korabeli osztrák lapok segítségével figyelemmel kísérte a kor legnevesebb sakkmeistereinek játszmáit. Így 1857-ben is, mikor augusztusban nyolcrésztvevős kieséses versenyt rendeztek Manchesterben, Adolf Anderssen német és Howard Staunton angol nagymesterrel, akik a világ legjobbjaiknak számítottak. A versenyt az 1848-as forradalom és szabadságharc után külföldre menekült, és ekkor már Londonban élő Löwenthal János Jakab magyar sakkmester nyerte – a döntőben Anderssent is legyőzte. Széchenyi állandó sakkpartnereivel lejátszotta a játszmákat. 1856–57-ben Ferdinand Kürnberger később neves osztrák író és kritikus volt a partnere, 1857 nyaratól Asbóth Vilmos műegyetemi hallgató, aki mindennap este 6-tól 10-ig napi 1 forint fizetségért játszott a gróffal, néha hajnalig. 1857 november végén a döblingi tébolyda közelébe költözött, ott bérelt lakást. De 1858 tavaszán elborult elmével került zárt intézetbe.

Lakosztályának bútorait a gróf 1850-ben hozattatta fel Cenkről Bécsbe titkárával, Tasner Antallal. Ezeket a bútorokat saját igényeinek megfelelően alakíttatta át. 1857 végén még török imaszőnyeget is hozatott Cenkről, hogy egy otthonos sarkot alakítson ki. Fejét papírból készített, úgynevezett „bolondsipkával” óvta, mely szellős volt, némi védelmet is biztosított, és mindenekelőtt megakadályozta a fejbőr egészségtelen izzadását. A döblingi szobákról készült fotókon jól látható egy mély bőrfotel, amelyben gyakran töltötte álmatlan éjszakáit. A fotel oldalán posztózsák: a fuvola helye. [12]

Széchenyi István halála után a hatóságok felelősségre vonták Gustav Goergent, aki kétségbeesetten védekezett. Szemére vetették, hogy nem ellenőrizte kellő körültekintéssel a gróf látogatóit, s hogy bárkinek szabad bejárást engedett. A vád részben igaz volt. Előfordult, hogy Goergen az ismeretlen látogatót nem engedte fel betegéhez, de azoknak, akikkel Széchenyi rendszeres kapcsolatot tartott, bármikor szabad bejárásuk volt. A látogatók személyéről dr. Goergennek hetente kellett jelentést benyújtani a rendőrhataloságnál. Ám mivel erre a doktor különösebb gondot nem fordított, a gróf – aki dr. Goergen figyelmét a szó legszorosabb értelmében módszeresen „elaltatta” – nemegyszer maga készítette a látogatók személyére vonatkozó feljegyzéseket. A másik, amit a rendőrség dr. Goergennek felrót, hogy nem vette észre: Széchenyi pisztolyt tart magánál. Mondhatnánk persze, hogy március 3-án a rendőrök sem találtak lőfegyvert nála, ami valószínűsíti, hogy a pisztoly csak a rendőri akció után került hozzá, talán épp saját kérésére. Ma már aligha találunk erre minden kétséget kizáró választ. A sorozatos rendőri zaklatások annyira megviselték dr. Goergent, hogy 1860. július 1-jével lemondott az intézet vezetéséről, és bérbe adta az épületet dr. Maximilian Leidesdorf és dr. Benedikt Obersteiner orvosoknak. Később dr. Heinrich Obersteiner is hozzájuk csatlakozott. Az intézet vezetésében végbement változást a tartományi kormány – Döbling ekkor még nem tartozott Bécshez – jóváhagyta. Dr. Gustav Goergen nem sokkal élte túl neves betegét. Rövid betegség után 1860 októberében elhunyt.

híresztelések, rémhírek,
zaklatások

1860 és 1875 között számos változás történt a gyógyintézet területén, amit a betegek növekvő száma és fokozódó igényei tettek szükségessé. Egy kisebb szárnyépülettel bővítették az épületet, ahol a

legnyugtalanabb betegeket helyezték el. A kertben üvegházat létesítettek, és dr. Goergen egykori házát betegfelvételi irodává alakították. Prof. Maximilian Leidesdorf megvásárolta a néhai Hammer báró közeli villáját, így lehetőség nyílt a betegek jobb elkülönítésére. 1860. július 1-jén, azon a napon, amikor dr. Goergen megvált az intézet vezetésétől, 29 beteg tartózkodott a tébolydában. A korábbi időkre vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre megbízható szám. A döblingi tébolyda előkelő urak s hölgyek gyógyintézete volt, így az uralkodó is szükségét érezte, hogy a kínos házkutatás, a még kínosabb öngyilkosság, a gyors temetés, s az azt követő híresztelések, rémhírek, zaklatások után jelezze, hogy az illusztris intézetben helyreállt a rend. 1871. október 1-jén délután – viharos időben, bejelentés nélkül – császári hintó állt meg a döblingi tébolyda főbejárati oldalán. A látogató,

aki váratlan érkezésével tisztelte meg a gyógyintézetet, Erzsébet királyné volt. Megtekintette az épületet, megemlékezett számos kiváló személyről, akiről már szabad volt tudni, hogy korábban itt nyertek elhelyezést, és ismertségük révén fényezhették a gyógyintézet hírnevét. Vigasztaló szavakat intézett a betegekhez, majd elismerését, köszönetét fejezte ki a látottakért.

Az évek során a döblingi tébolydát számos szaktekintély kereste fel. Magas árai ellenére virágzott és jelentős hírnévre tett szert. Amikor 1983-ban először jártam Döblingben, a hivatalos útikönyvben csak egy nem létező vagy talán célzatosan hamis cím állt. Az „Ober-Döbbling 163”, ahogy a gróf jegyezte fel lakcímét levelei végén – így, két „b”-vel vel – akkor már nem segíthetett. Sok kaland, utánajárás után kinyomoztam a pontos címet. Obersteingasse 18–22 – mondta a levéltári megbízott, aki a titkot elárulta, és közreműködött, hogy bejuthassak az egykori tébolydába. Elhagyottan, üresen, kifosztva állt. Portás őrizte. Felengedett az emeletre. Felbaktattam a „betegek kertje” felőli hátsó lépcsőn, láttam a külön bejáratú, egykori grófi lakosztályt, a hosszú folyosót. A nyitva felejtett ajtókon benéztem az egykori kórtermekbe. Vaságyak, hanyagul összedobált matracok. A kertet jócskán belepte a gyom. Fái közt két emlékkövet találtam. Az egyik Nikolaus Lenau (1802–1850) osztrák költőre emlékeztet, aki 1847. május 5-én került a tébolydába, és itt halt meg 1850. augusztus 22-én. A másik Széchenyi Istvánnak állít emléket.

Itt élt

1848. szeptember 7-től

1860. április 8-ig

Gróf Széchenyi István,
a legnagyobb magyar.

Alatta ugyanez németül. Majd alatta ismét:

Eszméid élnek. 1960

Aki ma fel akarja keresni dr. Bruno és Gustav Goergen egykori magánklinikáját, szépen rendbehozott bírósági épületet talál. Az egykori intézetre külsőleg ugyan rá lehet ismerni, de hogy itt valaha jelentős és újszerű gyógyító tevékenységet végeztek, arra csak egy talapzatra helyezett bronz mellszobor emlékeztet. A szobor Széchenyi Istvánt ábrázolja. Másolat. **[13]**

1. Dr. Almási Balogh Pál a *Közlöny* című lap 1848. sz. szeptember 20-i számában tájékoztatta a nyilvánosságot, hogyan és miért került Széchenyi István a döblingi elmegyógyintézetbe. Ezzel akarta elejét venni a grófról keringő ellentmondásos, nem mindig jóindulatú mendemondáknak. ↑
2. Falk Miksa örökítette meg a történetet *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála (1866)* című könyvében. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984; 27–28. oldal) ↑
3. Falk Miksa: *Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála (1866)* Fordította Áldor Imre és Vértesi Arnold; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984; 70–71. o. ↑
4. „*Diszharmónia és vakság*” – *Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai* (Helikon Kiadó, 1988; 309. old.) ↑
5. „*Diszharmónia és vakság*” – *Körtörténet* [Gustav Goergennek a bécsi rendőrhatsághoz írásban benyújtott védekezése], i. m. 271–280. o. ↑
6. Falk Miksa i. m. 70–71. o. ↑
7. Lásd Falk Miksa i. m. 73–75. oldal ↑
8. „*Diszharmónia és vakság*” – *Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai* (Helikon Kiadó, 1988; 302–303. old.) ↑
9. Kecskeméthy Aurél i. m. 12. o. ↑
10. Kecskeméthy Aurél is említi a grófnak ezt a szokását. „...minden oldalon kertre nyíló valamennyi ablakait fölnyitvatván – föl-alá sétált szobái során, míg számítása, vagy erejének állapota szerint negyed, fél, vagy egész mérföldnyit nem járt; mit rendesen el szokott mondani panaszkodva vagy dicsekedve. Kiszámítja, hogy ittlétének egész ideje alatt hány mérföldet járt, s ha nem csalódom, az európai kontinenst kétszer megkerülte volna.” [i. m. 38–39. o.] ↑
11. Falk Miksa kicsit másképp írja le Széchenyi napi sétáját. „Széchenyi nem akart a parkba lemenni, kimérte szobái hosszát, s aztán kiszámította, hányszor kell végigmennie, hogy egy fél német mérföldet bejárjon. Minden reggel kinyitotta tehát minden ablakát (most öt szép szobából állt lakása), egy kis urnát tett az első ablakba, s zsebeit megtöltötte bizonyos számú apró csontgolyókkal; valahányszor aztán az első ablakhoz visszatért, egy golyócskát vetett az urnába, s ha zsebe üres lett, tudta, hogy a fél német mérföldet megtette.” [Falk Miksa i. m. 36. o.] ↑
12. Lásd Falk Miksa: *Gr. Széchenyi István utolsó évei és halála, 70–71. oldal* ↑
13. Az eredeti alkotója Hans Gasser, aki 1860-ban itt, a z egykori intézet falai között mintázta meg a grófit. Amikor nem is oly rég, az újból feltámadt Széchenyi-kultusz zenitjén az elveszettnek hitt eredeti szobor megkerült, másolat készült róla. Ezt állították ki Döblingben. Az eredeti a nagycenki múzeumban van. ↑

kép | shutterstock.com